

Continuïteit en verandering in de Duitse buitenlandse politiek

Activerende werkvorm Duitsland 1871-1945 vanuit Duits perspectief

In de historische context *Duitsland 1871-1945* wordt in het eerste deel aandacht besteed aan de buitenlandse politiek van het Duitse keizerrijk tussen 1871 en 1918. Tom Sas heeft een werkvorm ontwikkeld, waarmee leerlingen meer zicht krijgen op het gevoerde beleid tot 1914 en de gevolgen daarvan voor de positie van Duitsland in het internationale krachtenspel.

Tom Sas is geschiedenisdocent aan het ds. Pierson College in 's-Hertogenbosch. De auteur dankt Harry Havekes (Radboud Docenten Academie) voor zijn kritisch meedenken bij de ontwikkeling van deze werkvorm.

Wat betekende de vorming van het Duitse keizerrijk voor het machts-evenwicht tussen de Europese grootmachten van 1871 tot 1918? Deze vraag vormt de leidraad voor de inhoud van het eerste deel van de historische context. De makers van de syllabus *Duitsland 1871-1945: van keizerrijk naar nationaalsocialistische staat* hebben de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871, met als slotakkoord daarvan het uitroepen van het Duitse keizerrijk en de kroning van de koning

van Pruisen tot keizer Wilhelm I (1871-1888), als startpunt genomen. Met deze gebeurtenis verscheen er een nieuwe grootmacht op het toneel, die de verhoudingen op het speelveld van de Europese politiek deed veranderen. In de periode van 1871 tot 1890 gaf rijkskanselier Otto von Bismarck (1815-1898) vorm aan de Duitse buitenlandse politiek. Het buitenlandse beleid was in die periode gericht op handhaving van het bestaande machts-evenwicht door een alliantiepolitiek. Vanwege de ligging

van Duitsland in het midden van Europa, het grote aantal buurlanden en het gevaar van *Einkreisung* achtte Bismarck het noodzakelijk op zoek te gaan naar betrouwbare bondgenoten.¹ Het was zaak de nieuw gevormde staat te consolideren, waarbij vooral het doel was om Frankrijk te isoleren, dat na de verloren oorlog van 1870-1871 sterke revanchegevoelens koesterde. Vanaf 1880 probeerde Bismarck een Duitse koloniale expansie van de grond te krijgen en werd hij voorzitter van de Conferentie van Berlijn (1884-1885), het eerste voorbeeld uit deze historische context.

Wereldmacht als doel

Na 1890 deden zich belangrijke veranderingen voor op het Duitse buitenlandse politieke gebied. De oorzaak daarvoor lag onder meer in het aantreden van keizer Wilhelm II (1859-1941) in 1888 en het ontslag van Bismarck in 1890. Onder de opvolgers van Bismarck werd besloten het Hervverzekeringsverdrag met Rusland niet meer te verlengen. Dit had tot gevolg dat in 1894 het zo gevreesde bondgenootschap tussen Frankrijk en Rusland tot stand kwam. Op 18 januari 1896, ter gelegenheid van de vijfentwintigste verjaardag van het Duitse keizerrijk, hield Wilhelm II een feestrede waarin hij een driedelig program voorstelde: 'Wereldpolitiek als opdracht, wereldmacht als doel en een Duitse vloot als werktuig'.² De uitwerking daarvan kwam onder meer met de afkondiging van de vlootwet in 1898, het tweede voorbeeld uit de historische context. Deze ambitieuze politiek zorgde er mede voor dat rond de eeuwwisseling de spanningen tussen de Europese mogendheden verder toenamen. Op het continent vond Duitsland met name Frankrijk tegenover zich, terwijl Groot-Brittannië zich bedreigd voelde door de Duitse economische groei en haar toenemend militarisme. In die fase zochten zowel Duitsland als de andere Europese grootmachten steeds meer steun in de eigen bondgenootschappen. De rivaliteit tussen de grote mogendheden mondde uiteindelijk uit in de Eerste Wereldoorlog die de wereld tot november 1918 in haar greep zou houden.

De werkvorm

In de werkvorm, die bestaat uit vier rondes, onderzoeken de leerlingen het speelveld van de internationale politiek aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog vanuit Duits perspectief. De activiteit is erop gericht dat de

leerlingen zich met behulp van kaartjes en opdrachten een beeld vormen over het buitenlandse beleid van het Duitse keizerrijk in de periode 1871-1914 en de gevolgen daarvan voor het machtsverevenwicht tussen de Europese grootmachten. Dit komt het beste tot zijn recht als de werkvorm wordt ingezet nadat de stof met de leerlingen is behandeld. Dat kan vlak voor het moment waarop de historische context in het schoolexamen wordt getoetst, maar ook als herhaling kort voor het centraal schriftelijk eindexamen.

'Met behulp van de kaartjes vormen leerlingen zich een beeld van het buitenlandse beleid van het Duitse keizerrijk'

Ronde 1

Na de instructie waarin de wat-hoe-waarom-vragen met de leerlingen worden doorgenomen, dient de klas in groepen van drie te worden verdeeld. Iedere groep heeft de beschikking over het vragenblad en een envelop met daarin 22 veranderingen in de Duitse buitenlandse politiek, opgedeeld in twee periodes. Na het doornemen van de inleiding van het vragenblad kunnen de leerlingen aan de slag met de eerste ronde en de eerste opdracht. Hierbij is het de bedoeling dat ze aangeven in welke twee periodes de Duitse buitenlandse politiek is onder te verdelen. Bij iedere periode formuleren ze een passende omschrijving. Doordat de kaartjes twee verschillende kleuren hebben, kunnen de leerlingen snel met de periodisering aan de gang gaan. Sommige groepen zullen ervoor kiezen de elf kaartjes per periode in de juiste chronologische volgorde te gaan leggen. Chronologie is voor deze leerlingen een belangrijk middel om greep te krijgen op de gebeurtenissen. ►

► F. Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-heden* (Tweede druk; Amsterdam en Antwerpen 2005) 125.

► P. van de Meer-sche, *Internationale politiek 1815-1945. Overzicht en interpretaties* (Leuven en Amersfoort 1998) 98.

Linker pagina: Keizer Wilhelm II en rijkskanselier Otto von Bismarck in Friedrichsruh, 1888. Hieronder: Afrika werd verdeeld tijdens de Conferentie van Berlijn, november 1884 tot februari 1885.

► Zie voor een variant op deze werkvorm, die geschikt is voor een les van zeventig tot honderd minuten, het materiaal op de website.

Het gevaar kan echter zijn dat deze leerlingen daardoor onvoldoende de grote lijn zien en bij de gebeurtenissen blijven steken. Daar komt bij dat het een tijdrovend karwei is.³

Ronde 2

In de tweede ronde, die bestaat uit twee opdrachten, gaan de leerlingen de kaartjes met gebeurtenissen onderverdelen naar thema. Er zijn vijf thema's waarbij de leerlingen ten minste drie gebeurtenissen moeten kiezen die Wilhelm II zeker zou gebruiken in zijn speech van 18 januari 1911. Het moeten natuurlijk gebeurtenissen zijn die de glorie van het Duitse keizerrijk benadrukken. Het eerste thema is *Duitse allianties*, het tweede thema *buitenlandse allianties*, het derde thema *militarisme*, het vierde thema *modern imperialisme* en het vijfde thema is *industrie/handel*. De leerlingen noteren de nummers van de kaartjes bij de verschillende thema's. Hun keuze hoeven ze niet op het antwoordblad te verantwoorden. Het is mogelijk om kaartjes bij meerdere thema's neer te leggen. De docent kan dit in zijn instructie meenemen of de leerlingen zelf laten ontdekken. Bij de bespreking van de tweede opdracht zijn de leerlingen sterk productgericht. Ze willen graag weten bij welk thema welk kaartje

hoort. Vanuit de vijf thema's vindt er vervolgens een versmalling plaats. Bij de derde opdracht gaan de leerlingen samen afstemmen welke twee thema's centraal komen te staan in de speech. De keuze voor deze twee thema's dient beargumenteerd te worden, waarbij voor ieder thema twee gebeurtenissen worden gekozen die zeker in de speech moeten terugkomen. In het tweede gedeelte van de derde opdracht gaan de leerlingen twee gebeurtenissen selecteren die zeker niet in de speech van Wilhelm II terug zullen gaan komen. Bij de bespreking is het de bedoeling van de verschillende groepen te horen welke thema's zij gekozen hebben en waarom. Het tweede gedeelte van de opdracht, welke gebeurtenissen niet in de speech komen, levert aardige gespreksstof op. De kaartjes die de marginale koloniale positie van het Duitse keizerrijk weergeven worden stevast gekozen. Aangezien Wilhelm II breekt met de politiek van Bismarck worden de kaartjes gekozen die de centrale rol van Bismarck in de Duitse buitenlandse politiek kleuren. In de ogen van leerlingen zal Wilhelm II de rol van de 'Ijzeren Kanselier' in zijn speech zo klein mogelijk willen houden.

'Onze politiek heeft tot taak, de oorlog, indien mogelijk, geheel te voorkomen. En, als dat niet gaat, hem in ieder geval uit te stellen. Aan een andere politiek zou ik niet kunnen meewerken.'

'Zolang ik rijkskanselier ben, volgen we geen koloniale politiek. Mijn kaart van Afrika ligt in Europa.'

'Uit het Duitse Rijk is een wereldrijk ontstaan.'

'U moet begrijpen dat het enorm belangrijk is om met zijn drieën te zijn op het Europese schaakbord. We moeten, zolang de wereld wordt geregeerd door de vijf grootmachten, à trois blijven.'

'De tijden, waarin Duitsland de aarde aan zijn burens overliet, de anderen de zee, ja zelfs de hemel reserveerden, die tijden zijn voorbij.'

'Ons land wenst met iedereen in vrede te leven maar omdat de situatie met de dag kan veranderen dienen we ons zelf en onze handelsbelangen wel te beschermen tegen mogelijke aanvallen van anderen. Alleen al daarom hebben we een krachtige vloot nodig. De veiligheid van Duitsland is gebaseerd op de Triple Alliantie en de goede relaties met Rusland. Duitsland dient te voorkomen tussen de hamer en het aanbeeld te worden vermorzeld.'

In ronde drie moeten leerlingen overleggen welke van deze zes uitspraken van Duitse politici zij opnemen in de toespraak van Wilhelm II.

Literatuur

- J.H.J. Andriessen, *De andere waarheid. Een andere visie op het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog* (Derde druk; Soesterberg 2007).
- F. Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-heden* (Tweede druk; Amsterdam en Antwerpen 2005).
- P.M. Luykx, 'Internationale aspecten, 1870-1919', in: L.H.M. Wessels en A. Bosch (red.) *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1815-1919* (Nijmegen 1992) 264-309.
- P. van de Meersche, *Internationale politiek 1815-1945. Overzicht en interpretaties* (Leuven en Amersfoort 1998).

Ronde 3

Voor de derde ronde dient een tweede envelop te worden uitgedeeld. Deze bevat zes uitspraken van Duitse politici. De leerlingen overleggen samen welke twee uitspraken zij willen opnemen in de toespraak van Wilhelm II. Drie van de zes uitspraken zijn van Bismarck, twee uitspraken zijn van de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Von Bülow (1849-1929) en een van Wilhelm II. Er is bewust gekozen hier weer dezelfde tweedeling aan te brengen zoals bij de vorige opdrachten. De speeches van Bismarck schuiven de leerlingen snel terzijde, omdat zij haaks lijken te staan op het beleid van na 1890.

Ronde 4

De vierde ronde levert de vijfde en laatste opdracht op. Hierbij geven de leerlingen eerst aan in hoeverre in de periode na 1890 sprake was van continuïteit of verandering in het Duitse buitenlandse beleid in vergelijking met de periode 1871-1890. In het tweede gedeelte plaatsen de leerlingen de continuïteit en verandering in het Duitse buitenlandse beleid na 1890 in internationaal perspectief. De leerlingen beredeneren hoe Groot-Brittannië en Frankrijk reageerden op de ontwikkelingen in Duitsland en wat dit betekende voor de Duitse bewegingsruimte in het internationale krachtenspel.

Nabespreken

Bij de inhoudelijke nabespreking ligt de nadruk op het benoemen van de continuïteit en verandering in het Duitse buitenlandse beleid na 1890. De continuïteit die door leerlingen wordt genoemd is de alliantiepolitiek, al wordt

deze ook geplaatst bij verandering omdat na 1890 het bondgenootschap met Rusland niet verlengd werd. Ook de koloniale politiek, die bij Bismarck vorm kreeg en zich onder Wilhelm II uitbreidde, wordt onder continuïteit geschaard. De verandering die door de leerlingen wordt geconstateerd, is de koerswijziging waarbij het Duitse keizerrijk na 1890 nadrukkelijker haar plaats in het Europese krachtenveld ging innemen door de *Weltpolitik*. De betekenis daarvan voor de internationale verhoudingen met Groot-Brittannië en Frankrijk en een evenwichtige benadering daarbij door Duitsland komt in de praktijk minder uit de verf. De leerlingen constateren dat Duitsland meer en meer als een bedreiging werd gezien door de twee *Entente*-landen, maar welke rol Groot-Brittannië en Frankrijk in de veranderende verhoudingen in Europa speelden, komt nauwelijks aan de orde. Dat

'In de ogen van de leerlingen zal Wilhelm II in zijn speech de rol van Bismarck zo klein mogelijk houden'

lijkt te zitten in de benadering van de historische context. Immers, de stofomschrijving is op Duitsland georiënteerd. Op basis van de stofomschrijving uit de syllabus is dan ook in de werkvorm gekozen te werken vanuit een Duits perspectief. Door hoofdzakelijk naar het Duitse buitenlandse beleid te kijken, doemt echter het traditionele beeld op van een tot 1890 verzadigd Duits keizerrijk, dat na 1890 verandert in een door Wilhelm II geleide agressieve staat die door de gevoerde *Weltpolitik* logischerwijs met name Groot-Brittannië op haar pad zou treffen. Dat na 1890 andere Europese mogendheden een agressievere houding tegenover Duitsland aannamen, blijft in de historische context buiten beschouwing. Aan de docent de taak enige nuance aan te brengen in de veranderende internationale verhoudingen om zo een evenwichtig beeld te geven van het Duitse buitenlandse beleid in de periode 1871-1914, aan de vooravond van het uitbreken van een wereldoorlog waarin alle mogendheden hun aandeel hebben geleverd. ■

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van twee workshops die zijn gegeven in Nijmegen en Rotterdam in het kader van de CE-nascholing 'Duitsland 1871-1945: van keizerrijk naar nationaalsocialistische staat'. Op de website van *Kleio* is het lesmateriaal te downloaden.

